

РЕЦЕНЗИЯ

изготвена от проф. д-р **ЙОАНА ДИМИТРОВА ЯНКУЛОВА**, д.пс.н
Специалност Психология, Философски факултет
СУ „Св. Климент Охридски“, гр. София

ОТНОСНО: дисертационен труд на тема „*Агресивно поведение и самоуважение при ученици от 8 до 15 години*“ за придобиване на образователна и научна степен „доктор“

Област на висше образование - 3. Социални, стопански и правни науки
Професионално направление - 3.2. Психология
Научна специалност - Педагогическа и възрастова психология

Автор на дисертационния труд - **ВАСИЛИКИ АПОСТОЛОС КАСИОРА**
докторант в редовна форма на обучение към Катедра „Психология“
Философски факултет, ЮЗУ „Неофит Рилски“, гр. Благоевград

I. Документи по обявения конкурс

Тази рецензия е изготвено съобразно заповед № 1407/ 27.06.2018 г. на Ректора на ЮЗУ „Неофит Рилски“, гр. Благоевград. За участие в конкурса са приложени документи, които са в съответствие с изискванията на ЗРАСРБ, на Правилника за прилагането му и на Вътрешните правила за развитието на академичния състав в ЮЗУ „Неофит Рилски“, гр. Благоевград. Приложен е и списък с публикации по темата на дисертацията, който е публикуван на страниците на автореферата.

II. Описание и съдържателен анализ на дисертационния труд

По отношение на дисертационния труд може да се посочи, че в структурно-техническо отношение той е в общ обем от 171 стр. и съдържа увод, четири глави с отделни подтеми, литература, приложения. В списъка от литературни източници са включени 178 заглавия на гръцки и английски език, които отразяват постиженията на психологията през последните 15 години по изследваната тема. Като приложения са публикувани географски карти на населени места в Гърция, използваните научноизследователски инструменти, както и снимков материал от собственооръчно изписани текстове и нарисувани картини от изследвани ученици.

В съдържателен план дисертацията се отличава със следните особености. Тя започва с увод, подчертаващ актуалността и приложно-практическата значимост на

проблема за агресивното поведение и неблагоприятните последици от него в училищна среда. След това следва първа глава, на страниците на която теоретично се осветлява и анализира понятието за агресивност от гледна точка на психоаналитичната и фрустрационната теория и теорията за социалното научаване. В хода на изложението се откриват психологическите предпоставки за възникване на агресивното поведение, като е подчертана специфичната им връзка с различни социализиращи фактори, каквито са семейството, учителите или други педагогически специалисти в училище, училищната култура, работната атмосфера, учебната дейност, игрите и спортните занимания, взаимовръзките със съучениците. В рамките на теоретичния обзор се забелязва, че на места понятията за агресия и тормоз се преплитат. В тази връзка считаме, че е важно те да бъдат по-отчетливо разделени, като приликите и разликите помежду им да бъдат по-задълбочено изяснени. Дискутира се и връзката между самоуважението и такива ключови процеси в ученическа възраст като оптимизиране на учебната успеваемост, употребата на обратната връзка, саморегулацията на поведението. Особеностите на самоуважението и агресивното поведение се изясняват и през призмата на прояви, свързани с нарцисизъм, липса на загриженост към другите, самовгълбеност, импулсивност, склонност към самонаранявания. Направен е също така опит да се открият пресечните точки между агресивното поведение, възможностите в училище за спорт и игри, както и усилията на учителите да експериментират с нови методи на преподаване и общуване с учениците.

Повече за дизайна, методологията и организацията на емпиричното психологическо изследване, проведено с официалното разрешение на гръцкото Министерство на образованието и религиозните въпроси, се разбира от втора глава. Там подробно е изяснена целта на изследването, която е ориентирана към проучването на особеностите на агресивното поведение и на самоуважението, както и на възможните взаимовръзки между тях. Струва ни се обаче, че на това място в дисертацията, не е достатъчно добре представено разбирането на авторката за същността и отделните компоненти на самоуважението, както и работната дефиниция за агресивно поведение, приложена за целите на проведените изследвания.

По отношение на демографския профил на изследваните лица трябва да се отбележи, че те са от района на Тесалия, Централна Гърция и са общо 277, като са обхванати и ученици, и учители. Изследваните ученици са разделени по възраст на две групи съответно от 8 до 12 (106 души) и от 13 до 15 години (107 ученика), а общият им

брой е 213. По-голямата част от тях имат гръцки произход (183), но има и изследвани лица с албански (28 души) или други корени. Повечето ученици живеят в един и същ дом със своите родители (195 души), но има и малък брой от тях (18 души), които нямат подобна възможност. Повечето от родителите имат средно образование и работят.

В проведеното изследване са включени и 64 учители (мъже и жени), като 32 от тях работят в начално училище, а другите 32-ма в гимназия. В началното училище има 20 начални учители и 12 експерти, като жените са 20, а мъжете – 12. В гимназията съотношението е обратното – 20 мъже и 12 жени.

На учениците са предоставени за попълване два теста – единият изследва особеностите на самоуважението в термините на Розенберг (Rosenberg Self-esteem Inventory/ RSEI), а другият - агресивното поведение според идеите на Бъс-Пери. По време на проведените полуструктурирани интервюта с учителите са записани техните мнения за работата им в училище, както и възприятията им относно ролята на семейството и училището за отключване на агресивното поведение. Част от събраните данни са подложени на различни статистико-математически анализи, извършени с помощта на компютърна програма, а на другите е направен контент-анализ.

По отношение на изследователските хипотези правят впечатление няколко неща. В основната хипотеза се допуска, че самоуважението може да бъде важен предиктор за агресивните прояви при ученици от 8 до 15 години. В другите хипотези се откриват различни допускания поотделно за учениците на 8-12 и съответно на 13-15 години. Например в една от тях се предполага, че с нарастването на самоуважението, вероятността от агресивни прояви може да се увеличи. В тази връзка обаче възниква въпросът доколко това е реалистично допускане? И не е ли по-правдоподобно да се провери дали с укрепването на самоуважението, склонността към агресивни прояви ще намалее?

На следващо място се допуска, че полът и възрастта при 8-12 годишните ученици могат да повлияят по различен начин върху самоуважението и агресивните прояви. Очаква се също така, че в тази възрастова група физическата и вербалната агресия ще имат различни прояви сред момчетата и момичетата, като това директно ще влияе върху самоуважението им. Предполага се още, че гневните изблици и враждебността сред тези ученици няма да се повлияят от пола, а по-скоро от особеностите на самоуважението. За учениците на 13-15 години също се очаква да имат ниско самоуважение, като това вероятно ще бъде по-характерно за момчетата. Спрямо тях се допуска също така, че те

по-често ще демонстрират агресивни прояви в сравнение с момчетата. По повод на така съставените изследователски хипотези смятаме, че те могат да бъдат преструктурирани и окрупнени, а формулировката им може да бъде значително подобрена с очакването, че това ще позволи по-прецизно представяне на научноизследователските намерения на авторката.

Резултатите от самостоятелно проведените емпирични изследвания следват в трета глава от дисертационния труд. Въз основа на тях е потвърдено първоначалното допускане, че съществува статистически значима връзка между самоуважението и агресията. Оказва се, че образователният статус на майките и бащите не влияе статистически значимо върху самоуважението на техните деца. Потвърждава се, че повечето ученици и от двете възрастови групи (8-12 и 13-15 год.) се характеризират с ниско самоуважение. Оказва се, че полът и вербалната агресия са взаимосвързани, като това е по-изявено сред момчетата, а взаимосвързката между пол и физическа агресия е с по-високи стойности при момчетата. Интересното е, че полът не влияе статистически значимо върху гневните прояви на учениците, макар че при 26% от тях, тези форми често се наблюдават в ежедневието. Установява се също така, че враждебността е по-присъща на момчетата и е най-често във вербален вид. Представените резултати са богато илюстрирани с помощта на множество таблици и графики, което е положително. Голяма част от таблиците обаче са прекалено големи, не са добре оформени и това доста затруднява процеса на четене. Препоръчваме големите таблици от извършените статистико-математически анализи в пълния им обем да се публикуват накрая в „Приложения“.

В четвърта глава се откриват различни идеи за превенция на агресивното поведение и повишаване на самоуважението. Това е изключително важно, защото на фона на безспорния цивилизационен напредък на човечеството и значително подобрените условия за живот, развитие и професионална реализация на съвременните хора, лавинообразно нарастват случаите на агресивно поведение сред учениците. Това променя разбирането за същността на агресията и нейните прояви и изисква спешни мерки от отговорните институции. В центъра на тези нови социално-образователни политики могат да бъдат усилията на специалистите да помогнат на ученици, учители, родители да формират подходящи умения за успешна комуникация и сътрудничество, за адекватно формулиране и подреждане на важните цели на фона на критическо и творческо мислене при засилен контрол върху емоциите и поведението, за вземане на

разумни и отговорни решения, за успешно преодоляване на трудности и постигане на по-високи резултати. Важността и спешността на подобни социално-образователни мерки и политики е многократно изразена от кандидатката на страниците на дисертацията. Като съществен принос могат да се разглеждат нейните предложения за успешна превенция на агресивното поведение. По-конкретно те са свързани с подобряване на условията за работа в училище, които да бъдат приятни и психологически безопасни за всички участници и да дават възможност за свободно и пълноценно разгръщане на личностния и творчески потенциал. Специално е подчертана необходимостта от системна грижа за психическото и физическото здраве на учениците и учителите. За тях е важно да се научат да създават и да поддържат положителни междуличностни взаимодействия, активно да си сътрудничат и да си оказват помощ, да си партнират с родителите и да получават подкрепа от обществото. Само тогава подобни идеи могат да се превърнат в стабилна основа на една по-цялостна и дългосрочна визия как обществото и училищата заедно да се справят успешно с агресията сред младите хора.

III. Научни приноси в дисертационния труд

Научните приноси в дисертационния труд са в няколко посоки. На първо място считаме, че адекватно са представени избраните от кандидатката теоретични идеи и емпирични резултати, които са известни на съвременната психология и съответстват на непосредствените нужди на гръцката образователна практика.

От съществено значение е фактът, че в дисертационния труд се прави актуален срез на реалната ситуация в гръцки училища по злободневната тема за агресията. Това свидетелства за адекватната научно-приложна ориентация на кандидатката и нейната изследователска компетентност да планира и да проучва тема, която е не само от научен, но и от значим обществен интерес.

На следващо място са професионалните знания и умения на авторката да адаптира и валидизира конкретни научноизследователски инструменти за целите на самостоятелно проведените от нея изследвания в гръцки условия. На получените данни е извършена не само стандартната статистико-математическа обработка по компютърен път, но е направен и контент-анализ, който изисква значително повече знания и опит. Всичко това е направено, за да се разкрият и анализират по-добре особеностите на самоуважението и на агресивното поведение сред изследваните ученици и съобразно мненията на учителите. Към това задължително трябва да се прибавят и усилията на

кандидатката да анализира влиянието на различни демографски фактори върху изследваните феномени, както и многопосочните взаимовръзки между тях.

Получените резултати и направената психологическа интерпретация са в основата на предложението от авторката модел за справяне с агресията в училище. От една страна, този модел съдейства за обогатяване на научното познание относно изследваните психологически феномени и техните специфични проекции в социално-образователна среда. От друга страна, публикуваната в дисертацията информация може да бъде от непосредствена практическа полза за специалистите в образованието с оглед разработването и внедряването на съвременни програми за превенция и за ефективно справяне с агресивните прояви в училищата.

IV. Критични бележки и препоръки

Считаме, че са нужни още малко усилия по посока на по-задълбочено и по-разширено представяне на водещите теоретични постановки в психологията за същността и проявленията на агресията. Освен това е важно да се направи по-стройно систематизиране и по-добро логическо подреждане на известните научни факти и на богатия емпиричен материал, натрупан до момента от многобройните изследвания, проведени и по света, и конкретно в гръцки условия.

Препоръчваме да се отдели по-голямо внимание и да се вложи повече старание при стилистичното, правописното, пунктуационното и графичното оформяне на научния текст. Вероятно допуснатите грешки се дължат отчасти и на факта, че научното изложение е на английски, а не на родния език на кандидатката. Цитирането на идеите или приносите на различните изследователи да не бъде под формата на прекалено дълги цитати, а само като кратко илюстриране в подкрепа на заявената авторова позиция.

По отношение на автореферата трябва да се отбележи, че като цяло той отразява адекватно съдържанието на дисертационния труд. И тук обаче остава в сила вече направената препоръка за по-голяма прецизност не само в научноизследователската, но и в техническата работа (например на някои места има разминаване в данните - в автореферата се отбелязва, че цитираните заглавия са 144, а ние ги изброихме 178).

В. Заключение

В заключение считаме, че дисертационният труд на тема „Агресивно поведение и самоуважение при ученици от 8 до 15 години“ отговаря на законовите и научните изисквания за такъв тип разработки. На основата на посочените по-горе факти относно структурата, съдържанието и реализацията на дисертационния труд, предлагаме на уважаемото Научно жури да присъди образователната и научна степен „Доктор“ на Василики Апостолос Касиора в област на висше образование – 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление – 3.2. Психология, научна специалност – Педагогическа и възрастова психология.

06.08.2018 г.

Изготвил рецензията: .....

(проф. Й. Янкулова)